

ПІДГОТОВКА ПАРАПРОФЕСІОНАЛІВ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ: КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД

ДВОРЯК Сергій Васильови

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи та практичної психології
Академія праці, соціальних відносин і туризму

ОНІЩИК Юрій Віталійович

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Академія праці, соціальних відносин і туризму

УКРАЇНА

Анотація: *В межах теоретико-аналітичного дослідження визначено, що соціальна сфера в Україні залучає до розв'язання різних професійних завдань чимало парапрофесіоналів, тобто тих, хто не має фахової освіти із соціальної роботи, але пройшли певне навчання, переважно неформальне, і виконують функції соціальних працівників. Окреслено розуміння поняття «компетентність» як здатності до виконання певних трудових функцій. На прикладі консультантів за принципом «рівний-рівному», громадських радників та батьків-вихователів у сімейних формах виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розглянуто зміст діяльності парасоціальних працівників та специфіку їхньої підготовки. Запропоновано перелік тих загальних компетентностей, на формування яких мають бути спрямовані програми формального та неформального навчання цієї категорії працівників (гендерна компетентність, цифрові компетентності, етичні компетентності, компетентності міжпрофесійної взаємодії тощо).*

ВСТУП.

В європейській, а тепер уже і в українській освіті та практиці протягом останніх десятиліть утвердився компетентнісний підхід. Компетентності соціальних працівників описані в освітніх та професійних стандартах. Такі стандарти з'явилися в Україні впродовж 2019-2020 років. Вони становлять основу підготовки фахівців для

соціальної сфери, хоча й завжди віддзеркалюють специфіку діяльності у певному напрямі соціальної роботи [1].

Однак професія «соціальна робота» в Україні все ще не набула належного інституційного оформлення [20]. З огляду на критерії професіоналізму (наявність спеціалізованих знань, кінцевої мети діяльності та етичного кодексу, професійної автономії, яка означає, що професійна саморегулятивна асоціація самостійно визначає умови допуску до професії та проводить кваліфікаційні іспити) [12; 22] вітчизняна соціальна робота потребує свого подальшого інституційного оформлення та унормування професійної діяльності всіх її суб'єктів. Також ситуація в Україні характеризується тим, що у соціальній сфері працює чимало парапрофесіоналів, тобто тих, хто не має формальної освіти з соціальної роботи, але пройшли певне навчання і виконують деякі функції, традиційно виконувані соціальними працівниками [3].

Визначені чинними вітчизняними стандартами компетентності професіоналів з соціальної роботи є далекими від ідеалу, вони піддаються сумнівам та критиці, але все ж виконують регулятивні функції для відповідної професійної діяльності. Водночас проблема унормування професійних активностей парапрофесіоналів в Україні поки що ґрунтовно не обговорювалась, компетентності парапрофесіоналів не аналізувались. Втім, питання підготовки парасоціальних працівників наразі актуальні для багатьох країн, як розвинутих, так і тих, що розвиваються, і це зумовлено історичними традиціями, а також політикою скорочення штатного персоналу соціальних служб. Міжнародна практика доводить, що робота парапрофесіоналів у громадах посилює доступність послуг та підносить їх якість, їх робота вважається кращим рішенням в інституціях і громадах з обмеженими ресурсами, де наявна тенденція відтоку професіоналів через пошук кращої роботи не в сільській місцевості і з вищої заробітною платою. Проте залучення парапрофесіоналів потребує уваги до рівня їхньої підготовки [15; 17; 18; 22].

Ця розвідка, побудована за принципами системного аналізу, має на меті висвітлити особливості діяльності деяких груп парапрофесіоналів у соціальній сфері України на нинішньому етапі, схарактеризувати їхні функції та визначити перелік загальних компетентностей, на

формування яких мають бути, зокрема, спрямовані програми формального та неформального навчання цієї категорії працівників.

ОСНОВНА ЧАСТИНА.

Розберемось насамперед із поняттям «компетентність». У сучасному світі під компетентністю мають на увазі здатність застосовувати знання та навички задля досягнення очікуваних результатів. Проте наповнення компетентності реальним змістом – справа не однозначна, що зумовлене різними баченнями призначення компетентностей та процесу їх визначення.

Стандарт ISO 9001:2000 “Системи менеджменту якості” (2015 р.) [16] має рекомендаційний характер в Україні. У статті 7.2а цього документу стверджується, що організація (роботодавець) повинна вирішити, які конкретні компетентності необхідні для того, щоб хтось ефективно виконував свою роботу. Щоб визначити вимоги до персоналу для певної посади, слід запитати, які саме специфічні знання та навички повинні мати працівники, щоб добре виконувати роботу, якими особистими здібностями чи талантами вони повинні володіти, аби бути ефективним у своїй роботі. Отже, йдеться про те, саме організація (роботодавець), а не держава чи професійна асоціація має визначати очікувані компетентності. Очевидно, що такий підхід не надто пасує соціальній сфері, де наявне досить виразне професійне регулювання на національному та глобальному рівнях.

Дещо відмінний підхід пропонує Закон України «Про освіту» (2017 рік) [2], який витлумачує компетентність як динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність. При цьому виокремлюють: 1) загальні компетентності, тобто такі універсальні компетентності, що не залежать від предметної сфери, однак важливі для успішної професійної та соціальної діяльності особи; 2) професійні компетентності, тобто сукупність знань, умінь і навичок, професійно значущих якостей особистості, що забезпечують здатність виконувати на певному рівні трудові функції, визначені відповідним професійним стандартом. Стандарти освіти та професійні стандарти, побудовані

довкола концепції трудової функції як інтегрованого, відносно автономного набору трудових дій, що визначається характерним для нього технологічним процесом та передбачає наявність компетентностей, необхідних для їх виконання. По суті, в основі українського підходу до формулювання стандартів і визначення компетентностей перебуває трудова дія, тобто найпростіша, елементарна виробнича операція, що виконується працівником для реалізації окремої трудової функції.

Які ж трудові функції виконують парaproфесіонали в Україні і яких професійних компетентностей вони потребують? Візьмемо для прикладу три різновиди парасоціальних працівників: консультантів за принципом «рівний-рівному», громадських радників та батьків-вихователів у сімейних формах виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Починаючи з середини 2000-х років набула поширення практика залучення до деяких українських медичних закладів (СНІД-центрів, наркологічних диспансерів тощо) соціальних працівників із громадських організацій. Ці працівники, як правило, є парaproфесіоналами та не мають освіти із соціальної роботи. Межі їхньої компетенції й обов'язки варіюються від закладу до закладу і до певної міри залежать від бачення керівників закладів охорони здоров'я. Схожа ситуація спостерігається і в тих громадських організаціях, що надають послуги людям, які живуть з ВІЛ, мають залежність від психоактивних речовин, працівницям секс-бізнесу тощо. Там основна частина персоналу – парасоціальні працівники. Основна їхня функція – надання консультацій за принципом «рівний – рівному», здійснення соціального супроводу (кейс-менеджмент), переадресація клієнтів до інших служб у громаді (брокерство соціальних послуг) [7; 13; 20].

Ці працівники проходили короткострокову підготовку в межах різних міжнародних проєктів (частина згодом отримала заочну психологічну освіту в українських університетах), зокрема, онлайн навчання через сайт Центру громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України (як-от короткі дистанційні курси «Психосоціальна підтримка та супровід пацієнтів, які планують завершення

підтримувальної терапії агоністами опіоїдів», «Психосоціальний супровід осіб з опіоїдною залежністю» тощо) [9].

З 2016 року в Україні спільними зусиллями Міністерства юстиції України, Міжнародного фонду «Відродження», Координаційного центру з надання правової допомоги, Української фундації правової допомоги, Мережі правового розвитку розвивається мережа громадських радників (community advisors). Такі радники працюють у селах та містах, вони вивчають ту правову проблему, з якою до них звертаються мешканці громади, та перенаправляють до компетентної служби, чи інституції, або надають правову інформацію, яка допоможе самостійно розв'язати цю проблему.

У міжнародній практиці громадські радники (параюристи) в громадах можуть виконувати низку функцій: надають первинні правові консультації, мають контакти соціальних служб та надавачів правової допомоги і можуть перенаправити людину до потрібного спеціаліста, можуть ідентифікувати проблему, з якою до них звернулися, займаються адвокаційною та просвітницькою діяльністю [4]. В Україні громадські радники – активні люди в громаді, які добре обізнані щодо ресурсів, особливостей громади, працюють, виходячи з потреб громади, зазвичай, на безоплатній основі.

Для включення до мережі громадських радників необхідно пройти специфічне навчання, побудоване на синтезі тем, включених до навчальних програм параюристів за кордоном, і тих тем, які відповідають викликам, проблемам, реформам, які відбуваються в Україні [24].

Ще один напрям розвитку парaproфесіоналізму в Україні пов'язаний із реформуванням системи інтернатних закладів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та впровадженням сімейних форм виховання для таких дітей. Останніми роками з'явилась специфічні групи парасоціальних працівників – замісні батьки (до них відносять прийомних батьків, патронатних вихователів, батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу тощо) [11]. Вони, як правило, отримують оплату за свою діяльність, вважаються постачальниками соціальних послуг, проходять спеціальний відбір та короткострокове навчання, під час якого опановують певні знання та навички, відповідні професійним компетентностям соціальних працівників.

Навчання кандидатів для створення сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні здійснюється за кількома програмами: 1) державна програма підготовки кандидатів в опікуни, піклувальники, прийомні батьки та батьки-вихователі, затверджена Міністерством молоді спорту у 2006 році (переглянута у 2009 році); 2) адаптований варіант американської програми «Прайд» (аббревіатура від англ. Parent Resource for Information, Development and Education), затверджений Міністерством молоді спорту у 2007 році). У програмах наявні такі ключові компоненти, як: 1) залучення кандидатів і оцінювання їхнього потенціалу, 2) набуття ними батьківської компетентності.

Слід зауважити, що у дослідники зазвичай описують такі дві форми залучення парапрофесіоналів до роботи соціальних служб: повне заміщення парапрофесіоналів професіоналами та робота в міждисциплінарних командах [3]. При цьому рівень автономності та відповідальності парасоціальних працівників варіюється залежно від напрямку діяльності. В українських реаліях парасоціальні працівники співпрацюють з соціальними службами та/або закладами охорони здоров'я, які відповідають за залучення парапрофесіоналів, їхнє навчання та супервізію, наставництво, причому парасоціальна діяльність може бути як оплачуваною, так і волонтерською.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що програми підготовки парасоціальних працівників в Україні відзначаються вузькою спрямованістю на набуття конкретних навичок, потрібних для виконання певних трудових функцій.

Проте згідно з результатами наукових досліджень, структура професійної компетентності складається не тільки з поведінково-діяльнісного компоненту, а й з ціннісно-мотиваційного, когнітивного, емоційно-почуттєвого, оцінно-корегувального, рефлексивно-суб'єктного компонентів комунікаційної діяльності [10]. Сюди також слід віднести компетентності, пов'язані з необхідністю дотримуватись етичних стандартів соціальної роботи [6], які визначають кінцеву мету соціальної роботи як професії та базові принципи її здійснення (йдеться насамперед про соціальну справедливість та права людини). Для досягнення соціальних змін, рівності та соціальної справедливості соціальні

працівники мають врахувати різні типи прав - громадянські та політичні; економічні, соціальні та культурні, а також колективні права, розуміти, що всі ці права взаємопов'язані, особливо коли йдеться про роботу на рівні територіальної громади.

Однією з тих компетентностей, яка видається наскрізною для всіх напрямів парасоціальної роботи в Україні, є здатність проводити консультаційну роботу. Відтак парасоціальні працівники повинні бути навчені основам інформувального та мотивувального консультування, належним комунікаційним навичкам [8]. Зокрема, слід навчати використанню тих підходів, що спонукають інших до пошуку виходу із складних ситуацій. У нагоді всім без винятку парапрофесіоналам стануть навички активного слухання, навички підсумовування та рефреймінгу, навички впливу тощо.

Соціальна робота належить до емоційно складних професій. За сучасними даними, працівникам соціальної сфери потрібно мати досить високий рівень психофізіологічної, поведінкової та соціальної пружності (резилієнсу, або стресостійкості), тобто здатності амортизувати, «пом'якшити», вплив надзвичайних ситуацій. Для формування резилієнсу слід навчати парасоціальних працівників технікам особистісного відновлення, розвитку нових сил та можливостей [15].

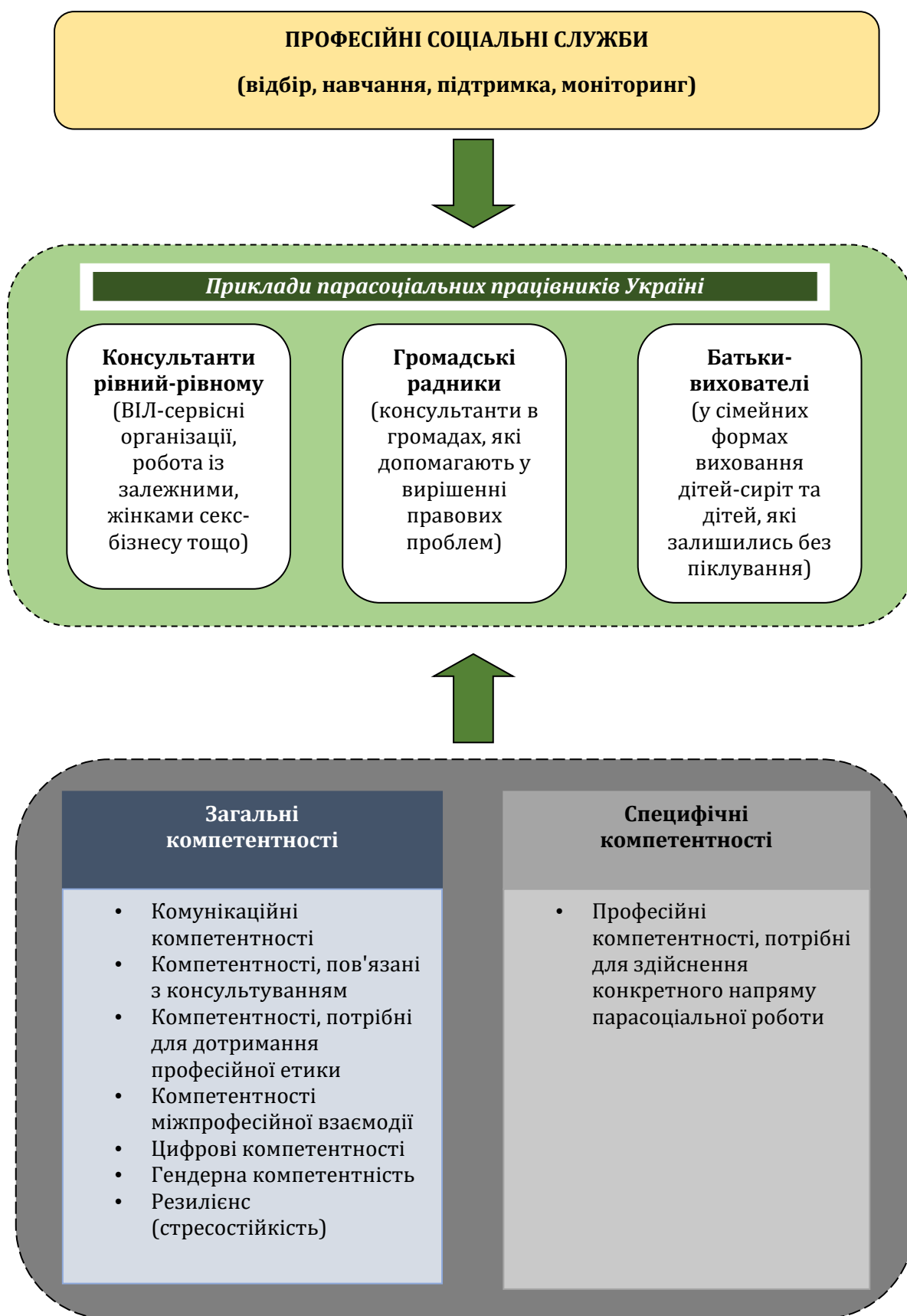
Окрім приписів вітчизняного законодавства, слід звернути увагу на існування рекомендації ЄС та фахових міжнародних організацій. Так, в умовах цифровізації суспільства в цілому та соціальної сфери зокрема, особливої актуальності набуває розроблена та представлена у країнах Європейського Союзу «Рамка цифрової компетентності для громадян» [23]. Цифрову компетентність в цьому документі визначено як упевнене та ґрунтовне користування засобами інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у таких сферах, як робота (можливість працевлаштування), освіта, дозвілля, залучення та діяльність у житті суспільства, що є життєво необхідними для щоденного соціально-економічного життя. До цифрової компетентності віднесено: 1) інформацію та вміння працювати з даними; 2) комунікацію та співпрацю; 3) створення цифрового контенту; 4) безпеку; 5) вирішення проблем.

Як засвідчують українські дослідження, сучасним соціальним і парасоціальним працівникам потрібно мати належний рівень цифрової грамотності та здатність навчати цифрової грамотності інших, передовсім клієнтів соціальної роботи [5].

Ще одна загальна компетентність, потрібна для соціальних і парасоціальних працівників, – гендерна компетентність, тобто здатність ефективно впроваджувати принцип рівних прав та досягнення гендерної рівності, протидію гендерній несправедливості [14]. Процес набуття гендерної компетентності складається з кількох етапів: 1) формування системи гендерних знань; 2) формування умінь аналізу явищ і ситуацій гендерної нерівності; 3) відпрацювання навичок гендерно компетентної поведінки [11].

Дослідження вітчизняних науковців підтверджують, що сучасна соціальна робота потребує знань і навичок міжпрофесійної взаємодії [19], відповідного навчання задля ефективної роботи в командах і в громадах. Причому це навчання не повинно обмежуватися одноденними тренінгами. Доцільно подивитись на міжнародний досвід. Приміром, у Канаді практики-волонтери соціальних служб проходять 10-місячну сертифікатну програму, навчання на якій спрямоване на опанування навичок, потрібних парапрофесіоналам для роботи в команді [18]. При плануванні навчання з метою набуття компетентностей міжпрофесійної взаємодії до уваги доцільно взяти як специфіку міждисциплінарних команд у соціальній роботі, так і особливості міжвідомчої взаємодії в українських громадах.

На рис. 1 узагальнене авторське бачення тих компетентностей, які потрібні парасоціальним працівникам в Україні. Вибір компетентностей зумовлений специфікою парапрофесіоналізму в соціальній сфері та сучасними очікуваннями від парасоціальних працівників. Цей підхід також враховує міжнародну практику навчання та підтримки парапрофесіоналів [15; 21]. Відзначимо також, що впровадження компетентнісного підходу до підготовки парасоціальних працівників має супроводжуватись оформленням вітчизняної соціальної роботи як фаху відповідно до критеріїв професії, що спростило б визначення професійних та загальних компетентностей для парапрофесіоналів у цій сфері.

Рис. 1. Узагальнення компетентнісного підходу до підготовки парасоціальних працівників до виконання своїх трудових функцій

ВИСНОВКИ З ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Проведений аналіз дає підстави визначити, що на нинішньому етапі парапрофесіонали відіграють важливу роль у соціальній сфері України. Зіставлення функцій парасоціальних працівників та програм навчання консультантів за принципом «рівний-рівному», громадських радників та батьків-вихователів у сімейних формах виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, засвідчує, що теперішнє формальне і неформальне навчання зосереджене переважно на специфічних компетентностях, потрібних для здійснення конкретного різновиду парасоціальної роботи. Водночас деякі загальні компетентності, які формують основу соціальної роботи як професії, та компетентності, рекомендовані міжнародною спільнотою, як-от, гендерна компетентність, цифрові компетентності, етичні компетентності, компетентності міжпрофесійної взаємодії, потребують належної репрезентації в процесах навчання та відбору парасоціальних працівників, їх допуску до надання послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Байдарова, О., Карагодіна, О., Федченков, В. (2020). Чи відповідна модель професійних компетентностей потребам фахівців сфери захисту прав та інтересів дітей в Україні? *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 1-2, 80-96.
- [2] Верховна Рада України (2017). *Про освіту: Закон України*. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- [3] Єрошенко, К. (2018). Можливості діяльності парапрофесійних соціальних працівників в інтрадисциплінарних командах в Україні. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 2, 55- 63.
- [4] Єрошенко, К. М. (2017). Параюридична практика: чого може навчитися з міжнародного досвіду українська соціальна робота?. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 2, 38- 47.
- [5] Каркач, А.В., Семигіна, Т.В. (2019). Подолання цифрової нерівності як виклик для сучасної соціальної роботи з літніми людьми. *Paradigms of the Modern Educational Process: Opportunities and Challenges for Society (1st ed.)*. Dallas: Primedia eLaunch LLS, 96-105.
- [6] Семигіна, Т. (2019). Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 1, 70-85.
- [7] Семигіна, Т.В. (2018). Сучасна соціальна робота: чи виправдане стирання меж?. *Перспективи розвитку соціальної педагогіки в Україні: Матеріали круглого столу (24 травня 2018 року, Київ)*. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 84-89.
- [8] Столярик, О.Ю., Семигіна, Т.В., Зубчик, О.М. (2020). Сімейна соціальна робота: реалії України. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, 4, 28-46.
- [9] Центр громадського здоров'я МОЗ України (2020). Дистанційне навчання від Центру громадського здоров'я Екрані. Доступно: <https://phc.org.ua/news/distanciyne-navchannya-vid-centru-gromadskogo-zdorovya-ukraini>

- [10] Ягупов, В.В., Нога В.Ф. (2010). Модель професійної комунікативної компетентності магістрів військового управління в міжнародних відносинах. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, 2. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2010_2_23
- [11] Ярошенко, А. (2020). «Голова і шия»: гендерні аспекти бачення моделі сім'ї кандидатами у замісні батьки. *Paradigmatic view on the concept of world science: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 2)*. Toronto, Canada: European Scientific Platform, 36-40.
- [12] Cribb, A., Gewirtz, S. (2015). *Professionalism*. Cambridge: Polity Press.
- [13] Dvoriak, S., Karagodina, O., Chtenguelov, V., Pykalo, I. (2019). Ten years of the opioid agonist therapy implementation experience in Ukraine. What further? (second part). *Visnyk Akademii praci, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu*, 3, 30-41.
- [14] Dvoriak, S., Karagodina, O., Semigina, T. (2020). Gender competences of social work students: do we need a transformative approach? *Social Work and Education*, 7 (3), 279-288.
- [15] Global Social Service Workforce Alliance Interest Group on Para Professionals in the Social Service Workforce (2017). *Para Professionals in the Social Service Workforce: Guiding Principles, Functions and Competencies* (2nd ed). Global Social Service Workforce Alliance. Retrieved from: <http://www.socialserviceworkforce.org/resources/para-professionals-social-service-workforce-guiding-principles-functions-and-0>
- [16] ISO (2015). *ISO 9001:2000 Quality management systems — Requirements*. Retrieved from: <https://www.iso.org/standard/21823.html>
- [17] Mehta, T.G., Lakind, D., Rusch, D., Walden, A.L., Cua, G. and Atkins, M.S. (2019). Collaboration with Urban Community Stakeholders: Refining Paraprofessional-led Services to Promote Positive Parenting. *American Journal of Community Psychology*, 63, 444-458.
- [18] Minore, B., Boone, M. (2002). Realizing potential: improving interdisciplinary professional/paraprofessional health care teams in Canada's northern aboriginal communities through education. *Journal of Interprofessional Care*, 16(2), 139-147.
- [19] Raievska, Y. (2020). Social workers' readiness for inter-professional interactions: a motivational-emotive component. *Psychological journal*, 6(1), 142-151.
- [20] Semigina T. (2019). Health Care Social Work in Ukraine. *Health Care Social Work: A Global Perspective* / Ed. by R. Winnett, R. Furman, D. Epps, G. Lamphear. Oxford University Press, 218-234
- [21] Sherr, M., Jones, J., eds. (2109). *Introduction to Competence-Based Social Work: The Profession of Caring*. 2d ed. New York: Oxford University Press.
- [22] Trappenburg, M., Kampen, T., Tonkens, E. (2020). Social Workers in a Modernising Welfare State: Professionals or Street-Level Bureaucrats?. *The British Journal of Social Work*, 50 (6), 1669-1687.
- [23] Vuorikari, R., Punie, Y., Carretero Gomez, S., Van den Brande, G. (2016). *DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens*. Luxembourg Publication Office of the European Union.
- [24] Yeroshenko, K., Semigina, T. (2017). Creating a training programme for community-based paralegals: action research. *Social Work and Education*, 4(2), 33-45.